

TARİHİ METİNLERDE ÖNVARSAYIMIN GÖRÜNÜMÜ: KÖL TİGIN YAZITI

Seçil HİRİK¹

Atıf: Hirik, S. (2023). Tarihi metinlerde önvarsayımın görünümü: Köl Tigin yazıtı. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 350-365. doi:10.17218/hititsbd.1325580

Özet: Örtük yapının unsurlarından sayılabilecek olan önvarsayım, konuşurun sözcesinde muhabatına ilettiği gizli bilgi parçalarını anlatan bir kavramdır. Önvarsayımlar, konuşurun yüzey yapıda sınırlı birimle gösterdiği ancak derin yapıda karşılığı olan anlamsal arka plandır. Söylenen ile iletilen arasındaki farkla da açıklanan önvarsayımların anlamlı olabilmesi için konuşur ve muhatap arasındaki bağlamın ve bağlamı şekillendiren geçmiş yaşantıların, deneyimlerin, genel-geçer bilgilerin vs. ortak olması gerekmektedir. Olumsuzlanabilme, kesinlik taşıma, gerektirme ilişkisine sahiplik, yüzey yapıda görünüm sunma, odaklı olmama gibi özellikleri sıralanabilen önvarsayımlar sözcede farklı türden dilsel göstericilerle işaretlenebilme durumlarına göre farklı kategorilere ayrılmaktadır. Bu çalışmanın derlemine Köktürkçe metinlerinden Köl Tigin Yazıtı (KT) oluşturmaktadır. Önvarsayım türleri ve önvarsayım göstericilerinin tarihi bir metindeki görünümünü ortaya koymak amacıyla yapılan bu incelemede önvarsayımlar; varoluşsal önvarsayım, olgusal önvarsayım, sözlüksel önvarsayım, yapısal önvarsayım, olgusal olmayan önvarsayım, karşı olgusal önvarsayım ve çıkarımsal önvarsayım kategorilerine göre değerlendirilmiştir. (KT)'de bu yedi kategorinin belirlediği önvarsayımlar; morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel göstericilerle kodlanma durumlarına göre ayrıca bir tasnife tabi tutulmuştur. Böylece belirli bir metin üzerinden olsa dahi Türkçenin tarihi lehçelerinden biri olan Köktürkçede önvarsayım türleri ve göstericilerinin durumu ve kullanımı hakkında fikir sahibi olunması ve benzer çalışmalara da kaynaklık etmesi hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Önvarsayım, Önvarsayım Türleri, Önvarsayım Göstericileri, Köktürkçe, Köl Tigin Yazıtı

The Appearance of Presupposition in Historical Texts: Köl Tigin Inscription

Citation: Hirik, S. (2023). The appearance of presupposition in historical texts: Köl Tigin inscription. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(2), 350-365. doi:10.17218/hititsbd.1325580

Abstract: Presupposition, which can be considered as one of the elements of implicit structure, is a concept that describes the hidden pieces of information that the speaker conveys to the interlocutor in his/her utterance. Presuppositions are the semantic background which the speaker shows with limited units in the surface structure but which has a counterpart in the deep structure. In order for presuppositions, which are also explained by the difference between what is said and what is communicated, to be meaningful, the context between the speaker and the addressee and the past experiences, experiences, common knowledge, etc. shaping the context must be common. Presuppositions, which can be listed as being negated, carrying certainty, having a relation of entailment, presenting a surface appearance, being non-focal, are divided into different categories according to their ability to be marked with different types of linguistic markers in the word. The

İnceleme Makale / Review Article

Makale Geliş Tarihi / Submitted: 10.07.2023

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 20.10.2023

¹Doç. Dr., Samsun Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, secilhirik@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-2698-9350> | <https://ror.org/02brte405>
Assoc. Prof. Dr., Samsun University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature, secilhirik@gmail.com | <http://orcid.org/0000-0002-2698-9350> | <https://ror.org/02brte405>

corpus of this study consists of Köl Tigin Inscription (KT), one of the Köktürk texts. In this analysis, which aims to reveal the types of presuppositions and the appearance of presupposition indicators in a historical text, presuppositions were evaluated according to the categories of existential presupposition, factual presupposition, lexical presupposition, structural presupposition, non-factual presupposition, counterfactual presupposition and inferential presupposition. The presuppositions determined by these seven categories in Köl Tigin are further classified according to their coding with morphological, lexical and syntactic markers. Thus, it is aimed to have an idea about the status and usage of presupposition types and demonstrators in Orkhun Turkic, one of the historical dialects of Turkish, through a specific text and to serve as a source for similar studies.

Keywords: *Presupposition, Types of Presupposition, Presupposition Triggers, Orkhon Turkic, Köl Tigin Inscriptions*

1. GİRİŞ

1.1. Önvarsayım

İletişimin doğası gereği konuşurlar karşılıklı duygu ve düşünce aktarımları esnasında anlaşılmayı beklemekte, aktardıklarının sorunsuz biçimde iletilmesini amaçlamaktadır. Bu işlem esnasında konuşur ürettiği metni dinleyiciye sunarken birtakım yollar seçmektedir. Konuşur, açık ve örtük olarak sınıflandırılabilir bu yollardan hangisini seçerse seçsin en büyük kaygısı konuşma/yazmanın sağlıklı olarak başlayıp devam etmesidir. Bu kaygı ile beraber duygu ve düşüncelerin kısa yoldan ve dolandırmadan anlatımı, etkili yoldan sunumu, bilgisel tasarruf gibi çeşitli niyetler iletişim sürecine eklenebilmektedir. Dolayısıyla yazılı ya da sözlü metin üretiminde konuşurların bilinçli veya bilinçsizce yaptıkları *muhabatının belirli düzeyde bilgi sahibi olduklarından* hareketle ortaya konan morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel tasarruflar *önvarsayım* denen olguyu ortaya çıkarmaktadır. Önvarsayım, konuşurun sözcüğü içinde karşı tarafın önceden bildiğini varsaydığı bilgileri içeren, bir yönüyle anlambilimsel bir yönüyle de edimibilimsel bir kavramdır.

(1) “Ayşe sınıfın en güzel kızıdır.” gibi bir tümcede konuşurun karşısındakinden Ayşe'nin kim olduğunu ve bir sınıfın üyesi olduğunu bilmesini beklemektedir. Konuşur ve dinleyici açısından Ayşe'nin bilindiği ortak bir bağlam için geçerli olan bu durumda, konuşur Ayşe ile ilgili ön bilgi vermeden yeni ve başka bilgiler geçmek istemektedir. İletişimde eş zamanlı tasarrufu sağlayan bu gibi işlemler önvarsayımların varlığını gerekli kılmaktadır. Yüzey yapıda görünür halde bulunan dilsel ipuçları (*Ayşe, sınıf, öğrenci*) aracılığı ile derin yapıda ulaşılan bilgiler (Ayşe diye biri var, sınıfın bir üyesi olan öğrenci, güzel bulunan bir kız) katılımcılar arasında iletişimin akıcılığı için yardımcı unsur olarak görev yapmaktadır.

Sözce içerisine dağılmış önvarsayım parçaları, iletilmek istenen anlam kümesinin belirli bir kısmını oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle iletilen kümesi, söylenen kümesini kapsar nitelik göstermektedir. Dolayısıyla önvarsayımların yer aldığı önermelerde gerektirim ilişkisi bulunmaktadır. Yukarıdaki örnekten hareketle bakıldığında sınıfın en güzeli olan ya da sınıfta herhangi bir özelliğe sahip birisi doğal olarak bir sınıf üyesi yani bir öğrenci olma vasfını da yansıtmaktadır. Bu gerektirim ilişkisi çoğu önvarsayım içeren sözcükler için ortak bir özellik gibi görünmektedir. Bir tür arka alan bilgisi olan bu olgu, çeşitli çalışmalarda yer alarak üzerinde tartışılmış ve anlambilimin mi yoksa edimibilimin mi içerisinde ele alınması gerektiği konusunda fikir birliğine varılamamıştır. Bu süreçte, Grice'in (1975) doğru ve sürdürülebilir iletişimin ne olması gerektiği sorusunun çıktısı olan *İş Birliği İlkeleri* ile birlikte önvarsayımın da varlığına dikkat çekilmektedir. Grice'in pek çok ilkesi ile ilişkilendirilen önvarsayım için Wilson, belirli ön

koşulların karşılanmaması durumunda belirli bildirimsel tümcelerın doğruluk değerinden yoksun olduğu yanlışlığını aktarmaktadır. Ona göre bir S tümcesi başka bir P tümcesini önvarsayar, eğer S doğruysa P de doğru ve doğru değilse P de yanlış olmalıdır; eğer P yanlışsa ya da bir doğruluk değerinden yoksunsa hem S hem de yanlış olan S doğruluk değerinden yoksun olmalıdır (1973, ss.25-32). Önvarsayımı *ilgililik ilkesi* ile açıklamaya çalışan Sperber ve Wilson (1981, s.284), bir önermede iletilen bilgi ile gönderme yapılan bilginin örtüşmesi gerektiğinden bahsetmektedir. Bu durum daha önce Wilson'un belirttiği doğruluk koşullarından farklı bir görünüm sunmaktadır. Sözcede açıkça dile getirilmeyen önvarsayımsal bilgiler, dinleyicinin bildiğinin kabul edildiği, bağlamdan çıkarılabilen ve kesinlik arz eden niteliklere sahiptir (İmer ve diğerleri, 2011, s.204; Günay, 2003, s.493; Vardar ve diğerleri, 1980, s.117; 2002, s.155). Bozdoğan (2022) çalışmasında felsefe, mantık ve dilbilimde önvarsayım kavramlarını değerlendirmiş ve "Salkım Hanım'ın Taneleri" adlı sinema filminde önvarsayım göstericileri incelemiştir.

Önvarsayım tanımının içinde saklı olan özelliklerinin yanı sıra mantıksal ilişki taşıyan ve sezdirim, çıkarım, varsayım gibi diğer anlambilimsel kategorilerden ayrılan belirgin nitelikleri de bulunmaktadır. Bu nitelikler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

1.2. Önvarsayımın Özellikleri

Konuşurun tasarrufuna göre şekillenen ve muhatapla olan bağlamsal ortaklık, deneyimler, geçmiş yaşantılar gibi farklı değişkenlere bağlı olarak değişebilen önvarsayımların kullanım durumunun, daha açık ya da daha örtük yapılı olması gibi farklılaşan özelliklerinin yanı sıra önvarsayımları sezdirim, kinaye, eğretileme, çıkarım, varsayım, tahmin, olasılık, algısal delile dayalılık gibi başka anlambilimsel unsurlardan ayıran başlıca nitelikleri de bulunmaktadır. Bunların başında konuşurun sözcesinde yer alan önermenin olumsuzlanma halinde de geçerliliğini koruması gelmektedir. Olumsuzlanabilme, ön varsayımın işaretlenen bilgi parçacığının tüm doğruluk koşullarında değişmez ve sürdürülebilir olduğunun göstergesidir.

(2) *Ahmet'in saati çalışıyor.* tümcesi olumsuzlandığında ortaya çıkan "Ahmet'in saati çalışmıyor." tümcesi Ahmet diye birinin varlığını ve Ahmet'in bir saati olduğu bilgisini değiştirmemektedir. Önvarsayım içeren bir önermenin olumsuzu doğruluk koşulları açısından da sürdürülebilir bilgiyi göstermektedir. Önvarsayımlar konuşurlar arasında bağlamsal arka plan ve geçmiş deneyimlerin ortaklığı bakımından uzlaşımaldır. Ahmet'i tanıyan katılımcılar için Ahmet diye birinin var olması konusu şüphe duyulmayan bilgi olması bakımından üzerinde uzlaşılan bir duruma işaret etmektedir. Sorumluluğu konuşura ait olan sözceler yine konuşurunun muhatabın ne düzeyde bilgiye sahip olduğu noktasında bilgi sahibi olması bakımından da sorumluluk göstergesi olarak rol oynamaktadır. Konuşur, muhatabının Ahmet'i tanımıyor olduğunu düşünmesi durumunda süreci önvarsayımsal kabullere bırakmayarak Ahmet'in saatinin durumu ve hatta Ahmet hakkında bilgi verme gerekliliğini hissedecektir. Ortak bağlamda paylaşılan tüm bu bilgiler konuşurlar açısından kesinliği tartışma götürmeyen veriler sunmaktadır. Bu veriler sözce içine metin üreticisi olan konuşur tarafından yerleştirilmiş dil bilgisel unsurlarla yüzey yapıya yansıtılmaktadır. Bu unsurlar, diğer bir deyişle *önvarsayım göstericileri*, yalnızca küçük bir kısmı tümcede yer alan önvarsayım kodları aracılığıyla derin yapıda anlambilimsel veya edimbilimsel yolla çözümlenen bilgi parçacıklarını sunmaktadır. Önvarsayımsal bilgi parçacıkları derin yapı çözümlemesinde muhatabın gerektirme denilen zihinsel bir işlem yürütmesini sağlamaktadır.

(3) *Ayşe eşiyile kamp yapmaya gitti.* tümcesi dinleyiciyi bağlamsal değerle Ayşe'nin evli olduğu çıkarımına götürmektedir. Her çıkarım bir gerektirme işleminin yürütülmesini istemektedir.

Önvarsayımlar gerektirimlerle sağlaması yapılan ve dinleyicinin zihninde “Demek ki Ayşe evli.” bilgisinin anlık geçmesine yarayan anlamsal alt yapılardır. Örneğin 4 numaralı tümce birden fazla gerektirmeyi barındırmaktadır. Ayşe diye birinin varlığı, evli olması, Ayşe’nin eşinin varlığı, eşinin bir yerde çalışıyor olması, iş yerinin bir şirket olması gibi pek çok alt bileşeni içeren bir önvarsayımlar kümesi yalnızca belirli bir sözceden bile ortaya konabilen gerektirmeleri içermektedir.

(4) *Ayşe’nin eşi bir şirkette çalışıyor.*

a) *Ayşe diye biri var.*

b) *Ayşe evli.*

c) *Ayşe’nin bir kocası var.*

d) *Ayşe’nin eşi çalışan biri.*

e) *Ayşe’nin eşi işsiz değil.*

f) *Birilerinin çalıştıkları bir şirket var.*

İçerdiği tüm gerektirmeleriyle birlikte önvarsayım içeren bilgiler hiçbir zaman konuşurun asıl söylemek istediği durumu yansıtmamaktadır. Bilgiyi sunma ve bunu vurgulama ya da odağa almama bakımından ikincil düzeyde kalan odaklı olmayan önvarsayımlar, bu özelliğinin yanı sıra tümcenin, sözcenin, metnin içine ya da geçmiş yaşantılar ve deneyimler gibi eskicil bilgilere gönderimde bulunmaktadır. Aşağıda yer alan örnekte sigara içmeyi bırakan birinin daha öncesinde sigara içiyor olması gerçeği hatırlatılarak Ahmet’in konuşma anından önceki bir zaman diliminde sigara içmesi durumuna gönderim yapılmaktadır. Ahmet’in eskiden sigara içiyor olduğuna dair önvarsayım ile aynı duruma yapılan gönderme aynı unsurlarla sözceye yansıtılmaktadır.

(5) *Ahmet, sigara içmeyi bıraktı.*

Önvarsayımla ilgili yukarıdaki sıralanan tüm özellikler, önvarsayım işaretleyen göstericilerin yer aldıkları tümcenin yüklemcil ögesinin morfolojik durumuna, tümcenin kodladığı zamana ve söz dizimsel parametrelere göre değişkenlik gösterebilmektedir. 6 numaralı örnekte yüklemcil ögede yer alan zaman işaretleyicilerinin gösterdiği zaman dilimi önvarsayılan bilginin varlığına etki etmektedir.

(6) a. *Ali bize geldiğinde ödevini yapacak.*

b. *Ali bize geldiğinde ödevini yapmıştı.*

Benzer söz dizimlerine sahip tümcelerde zaman işaretleyicilerindeki değişkenlik (6a)’da Ali’nin ödevini henüz yapmadığına gönderimde bulunurken (6b)’de ödevini bitirdiği şeklindeki önvarsayımı gerektirmektedir. Dolayısıyla önvarsayım denilen olgu, anlam ve bağlamla doğrudan ilgili olduğundan üzerinde inceleme yapılan dile ait metinlerin bütüncül olarak ele alınması tüm bağlamı verilemese dahi önvarsayım göstericisinin bulunduğu tümce ile beraber örneklendirilmesi önem arz etmektedir.

Bu makale, daha önce Hirik (2023) tarafından yapılan *Türkçede Önvarsayım ve Önvarsayım Göstericileri* adlı çalışma temel alınarak ortaya konmuştur. Bahsi geçen incelemede Türkiye Türkçesinde kullanılma ihtimali yüksek olan ve ana dil konuşurlarının üretebileceği türden sözceler üzerinden önvarsayımın doğası ve önvarsayım göstericilerinin tespiti hedeflenmişti. Bu

çalışmada ise önvarsayımın tarihî metinlerdeki durumuna bakmak amacıyla Eski Türkçenin başlanıcı olan Köktürkçe metinlerinden hem anı türü örneği olan hem de tarihî belge nitelikli *Köl Tigin Yazıtı* (KT) incelenmiştir. Aşağıda yer alan bölümde Orhun Yazıtları'ndan olan *Köl Tigin Yazıtı*'ndaki² farklı önvarsayım türlerini işaretleyen morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel göstericiler tespit edilmiş ve bu çalışmanın içerisinde durumu yeterince örnekleyebilecek temsili örneklerle sunulmuştur.

2. KÖLTİĞİN YAZITI'NDA ÖNVARSAYIM TÜRLERİ VE ÖNVARSAYIM GÖSTERİCİLERİ

Konuşurun öncül bilgi niteliğinde, muhatabına sunduğu ancak odaklı olmayan önvarsayımlar, sözcelerde farklı formlarda kodlanabilmektedir. Morfolojik, sözcüksel ya da söz dizimsel göstericilerle sözcüleyen tarafından iletilen önvarsayımsal bilgiler, kendini gösteren unsurun varlığına ve türüne göre çeşitli çalışmalarda farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Ancak bu çalışmada Green (1987) ve Yule (1996)'un sınıflandırma önerilerinden yararlanılmış ve onların sınıflandırmalarında yer almayan göstericiler ve önvarsayım türü için farklı bir önvarsayım kategorisi önerisinde bulunulmuştur.

2.1. Varoluşsal Önvarsayım

Doğrudan belirli bir varlığa ya da o varlığa ait olan başka bir varlığa işaret eden önvarsayımlar, varoluşsal olarak adlandırılmaktadır. Varoluşsal önvarsayımlar, sözcü içerisinde adlarla veya adlara eklenen ve varlıklar arasında ilgi kuran eklerle kodlanan göstericileri içermektedir. Yule (1996, s. 27); sözcük, sözcük öbeği ve farklı morfolojik işaretleyicilerin kullanımının konuşurlar arasında ortak olan bağlamda gerçek önvarsayımları yansıttığını ve buna da başkaca bir nitelikle *potansiyel önvarsayım* (potential presuppositions) denebileceğini belirtmektedir. Tüm iyelikli yapılar ve bunlara ilaveten özel ya da cins adların gösterdiği tüm varlıklar doğruluğu ve varlığı herkesçe bilinen ön kabullü bilgileri yansıtmaması sebebiyle bu kategoride değerlendirilmektedir: *Ali'nin evi, Ali, kedi, İngiltere kralı* gibi.

Bu çalışmada derlem olarak benimsenen (KT), tarihî metin olması sebebiyle oldukça fazla varoluşsal önvarsayımı okuyucusuna sunmaktadır. Unvan ve saygı bildiren sözcüklerin, millet ve boy adlarının ve bu adları kodlayan halk ve boyla ilgi bildiren söz öbeklerinin çokça kullanılmış olması dikkat çekmektedir.

2.1.1. Morfolojik Gösterici

(KT)'de varoluşsal önvarsayımın morfolojik göstericilerle işaretlendiği çok sayıda sözcü bulunmaktadır. Bu morfolojik göstericilerin başında iyelik bildiren ekler, konuşurun varlığına işaret eden şahıs ekleri gelmektedir.

(7) *Sabımın tüketi eşidgil, ulayu iniygünüm, oğlanım, biriki oğuşum, bodunum! Biriye şad, apıt begler; yırıya tarkat buyruk begler!* (G:1)

(8) *İlgerü Şanturı yazıka teği süledim, taluyka kiçig teğmedim. Birigerü Tokuz Ersinke teği süledim, Tüpütke kiçig [teğ]medim. Kurıgaru Yinçü ögüz keçe Temir Kapıgka teği süledim. Yırıgaru Yır Bayırku yiriğe teği süledim. Bunça yirke teği yorttdım.* (G: 3,4)

(9) *Süçig sabıña, yımşak agısıña arturup, üküş Türk bodun, öltüg.* (G:6)

(10) *Köñülteki sabımın urturtum.* (G:12)

(11) *Bu bitig bitigme atıslı Yol(l)ug Tigin; bitidim.* (G:13)

² Çalışmada kullanılan metin için Ercilasun'dan (2016) yararlanılmıştır.

(12) *Umay teg ögüm katun kutıña inim Köl Tigin er at bultı.* (D:31)

2.1.2. Sözcüksel Gösterici

Varlık bildiriminde bulunan önvarsayımsal iletiler, (KT)'de özel ya da kutsal varlık bildiren (*Teñri* gibi); millet/boy (*Türk, Türgiş* gibi), akrabalık bildiren (*iniygünüm, oğlanım, kañım*) ve bunlara gönderim yapan adlarla (*maña* gibi), yön adları (*ilgerü, birgerü, kunıǵaru, yırǵaru* gibi) aracılığı ile sunulmaktadır. Aşağıda yer alan sözcüksel gösterilerin bazıları söz öbekleri içerisinde ayrıca yer almaktadır (ör. *Türk Bilge Kagan, şad apıt begler, Çugay yış* gibi).

(13) *Teñri teg Teñride bolmuş Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum.* (G:1)

(14) *İlgerü, kün toǵsık(k)a, birigerü kün ortusuǵaru, kunıǵaru kün batsıkuña, yırǵaru tün ortusuǵaru, anta içreki boǵdun kop maña körür.]* (G:2)

(15) *Süçig sabın, yımşak aǵın arıp irak bodunuǵ ança yaǵutır ermiş.* (G:5)

(16) *Kañım kağan, ança iliǵ törüǵ kazǵanıp uça barmış.* (D: 15,16)

(17) *Tamaǵ Iduk Başda sünüşdümüz.* (K:1)

2.1.3. Söz Dizimsel Gösterici

Söz dizimsel özellikler taşıyan varlık belirtici önvarsayım göstericileri (KT)'de sıkça örnek sunmaktadır. Bu kategoride ele alınan tümcelerde ad öbeği ya da önad öbeği (ör. *Teñri teg Teñride bolmuş Türk Bilge Kagan* 'Tanrı gibi (ve) Tanrı'dan olmuş Türk Bilge Hakan') biçiminde kurulmuş veya bir varlığın niteliğine dair (ör. *neñ yılsıǵ bodun* 'zengin ve müreffeh (bir) halk') bilgi sunan yapıların varlığı dikkat çekmektedir. *Türk bodun, Öd Teñri* gibi eksiz biçimde kurulmuş ad öbekleri olduğu gibi *Türk Bilge Kagan, Edgü bilge kişig, edgü alp kişig, neñ yılsıǵ bodun* şeklinde önadlarla nitelenmiş şahıslara gönderimde bulunan varlık adları, varoluşsal önvarsayımın söz dizimsel görünümünü örneklemektedir. Bu gibi göstericilerin yanı sıra (26) numaralı sözcüde olduğu gibi bilgisel alt yapı için farklı tümceler üzerinden aktarılan bilgi, Köl Tigin'in yaşına dair okurun önvarsayımında bulunmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca metinde söz öbeği biçiminde kurulmuş unvan (*Tarkat buyruk begler, şad apıt begler* gibi) ve coğrafi yer adlarına (*Çogay yış, Tögültün yazı* gibi) sıkça rastlanmaktadır. Aşağıda yer alan tüm örnekler varoluşsal önvarsayımın söz dizimsel göstericilerle işaretlenmiş durumlarını göstermektedir.

(18) *Teñri teg Teñride bolmuş Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum.* (G:1)

(19) *Tabqaç bodun sabı süçig, aǵısı yımşak ermiş.* (G:5)

(20) *Edgü bilge kişig, edgü alp kişig yoritmaz ermiş.* (G:6)

(21) *Bu bitig bitigme atısı Yol(l)uǵ Tigin; bitidim.* (G:13)

(22) *Bunça bitig bitigme: Köl Tigin atısı Yol(l)uǵ Tigin; bitidim.* (G-D)

(23) *Olurupan Türk bodunuñ ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş.* (D:1)

(24) *Neñ yılsıǵ bodunka olurmadım.* (D:26)

(25) *Bir erig okun urtı, eki erig udu aşuru sançdı. Ol tegdükde Bayırkunun ak adqırıǵ, udlıkın sıyu urtı.* (D:36)

(26) *Köl Tigin yiti otuz yaşına Karluk bodun, erür barur erkli yaǵı boltı. Tamaǵ Iduk Başda sünüşdümüz. (Köl) Tigin ol sünüşde otuz yaşayur erti.* (K:1,2)

(27) *Öd Tenri yaşar; kişi oqlı kop ölgeli törümiş.* (K:10)

(28) *Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu iniygünüm, oqlanım, biriki oğuşum, bodunum! Biriye sad, apıt beqler; yırıya Tarkat buyruk beqler!* (G:1)

(29) *Biriye Çogay yış, Tögültün yazı konayın tiser, Türk bodun ölsikig.* (G: 6,7)

2.2. Olgusal Önavsarıyım

Yule'un (1996, s.27) 'Herkes q\'nun önavsarıyım olarak q'yu bildiğini bilir.' şeklinde mantıksal formülle açıkladığı diğer bir önavsarıyım türü de olgusal önavsarıyımdır. Bu türü genellikle yüklemcil ögede yer alan kimi eylemler kodlamaktadır. Bu kategorinin örneklerine birleşik tümce içerisinde ve bir eylemin gerçekleşmesinin diğer eylemin bitmesiyle bağlantılı olduğu durumlarda karşılaşılmaktadır. Tabii bu tür için yüklemcil ögenin bitmişlik bildirmesi ve *bil-*, *farkında ol-*, *pişman ol-*, *sevin-*, *üzül-* gibi başka bir olgunun varlığına ihtiyaç duyan anlambilimsel bağımlı yapıllı eylemlerle işaretlenmiş olması gerekmektedir.

(KT)'de olgusal önavsarıyımın göstericileri arasında morfolojik biçimlere rastlanmamıştır. Zaten göstericilerle belirlenen kategorilerden olan olgusal önavsarıyımın doğası bağımlı biçimbirimlerle işaretlenmesine olanak tanımamaktadır. Aksine eylemlerle anlatılan sözcüksel ve söz öbeği biçiminde kurulmuş göstericilere metinde sıkça rastlanmaktadır.

2.2.1. Sözcüksel Gösterici

(KT)'de seri biçimde gerçekleşen eylemleri gösteren ve içe yerleşik tümce içerisinde bitmişliğin muhatap tarafından algılanmasını sağlayan olgusal eylemler yer almaktadır. Bu eylemler, muhatap bakış açısıyla yüklemcil ögede belirtilen eylemde önce başka bir olay ya da durumun tamamlanmış olduğu bilgisini sunmaktadır. Aşağıdaki metinden seçilen tüm işaretli eylemlerin gerçekleşmiş olması başka bir eylemin gerçekleşmesine bağlıdır. Dolayısıyla öncül eylem verilmeden de söylemin muhatabı, bu bilgiyi ön kabulle içselleştirmektedir. Örneğin *olur-* 'tahta oturmak' eyleminin gerçekleşmesi için Kağan soyundan gelinmesi, kişinin kut almış olması gibi gerekliliklerin varlığı söz konusu olmalıdır. Yine benzer biçimde *süle-* 'ordu sevk etmek' ve *yort-* 'asker yürütmek' için savaş halinde olunması, bu emirlerin verilmesi içinse komutan konumunda olunması durumlarının yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu gibi eylemler olgusal önavsarıyımın dinleyici zihninde canlanmasını tetiklemektedir.

(30) *Tenri teg Tenride bolmuş Türk Bilge Kagan; bu ödke olurtum.* (G:1)

(31) *İlgerü Şantun yazıka tegi süledim, taluyka kiçig tegmedim. Birigerü Tokuz Ersinke tegi süledim, Töpütke kiçig tegmedim. Kurıgaru Yinçü ögüz keçe Temir Kapıgka tegi süledim. Yırgaru Yir Bayırku yiriye tegi süledim. Bunça yirke tegi yortdım.* (G:3,4)

(32) *Bu yirde olurup Tabgaç bodun birle tüzültüm.* (G:4,5)

(33) *Kişi oqlıta üze eçüm apam Bumın Kagan, İstemi Kagan olurmış.* (D:1)

(34) *İkin ara idi oksuz Kök Türk [iti] ança olurur ermiş.* (D:2,3)

(35) *Kağımız, eçimiz, kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin, Türk bodun için tün udmadım, küntüz olurmadi[m].* (D:26,27)

(36) *Amga korgan kışlap yazıya Oğuzgaru sü taşıkımız.* (K:8)

2.2.2. Söz Dizimsel Gösterici

Metinde, sözcüksel önvarsayım göstericilerine göre söz dizimsel göstericilerin daha az kullanıldığını söylemek mümkündür. Örneğin (38) numaralı tümcede yer alan *baz kıl-* ‘bağlı kılmak’ gibi bir eylem, daha öncesinde bağımsız olmuş olmayı gerektirmektedir ya da (41)’deki *ikegü bol-* ‘ikiye ayrılmak’ öncül eylem olarak bütün durumda olmayı istemektedir. Birleşik eylem yapısındaki tüm olgusal önvarsayım örnekleri temsili sözcelerle aşağıda verilmiştir:

(37) *Men beñgü taş tıkdım. Tabgaç Kaganta bedizçi kelürtüm, bedizet(t)im. Meniñ sabımın sımadı.* (G:11)

(38) *Sü sülepen, tört bulıñdaki bodunug kop almuş, kop baz kılmış.* (D:2)

(39) *Anta kisre inisi, eçisin teg kılınmaduk erinç; oğlı kañın teg kılınmaduk erinç.* (D:5)

(40) *Kanıñ subça yüqürti, sünükün taqça yatdı.* (D:24)

(41) *Eçim Kagan ili kamşag boltukınta, bodun, ilig ikegü boltukınta İzgil bodun birle sünüşdümüz.* (K:3)

2.3. Sözlüksel Önvarsayım

Sözlüksel önvarsayımlar, konuşurun önermesinin içine yerleşik daha önceki bir duruma gönderimde bulunan ancak bunu olgusal önvarsayımdan farklı olarak yüklemcil ögedeki eylemle değil yan tümcenin yüklemi ya da *yine, tekrardan, eskiden, daha önce, şimdi* gibi belirteçlerle sunan kategoridir. İçer yerleşik tümce yapısında kodlanan sözlüksel önvarsayımlar, bahsi edilen eylemin konuşma anındaki durumuna vurgu yapan ana tümce içerisinde bu durumun önceki veya sonraki konumuna gönderimde bulunarak dinleyicinin zihninde bir yargının oluşmasına ya da hatırlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu tür önvarsayımlar, çıkarımları da içermektedir. Bu çalışmada Yule’un (1996, s. 28) üzerinde durduğu belirteçlerin yeri tarafımızdan önerilen ve *çıkartımsal önvarsayım* denilen başka bir önvarsayım kategorisi içerisinde değerlendirilmektedir. Yule’un sözlüksel önvarsayım kategorisinde ele aldığı örnekler, Green’in çalışmasında yapısal önvarsayım kategorisi içinde sunulmakta ve (42-44)’teki gibi örneklenmektedir. Aşağıda yer alan kimi örnekler “Sixers, Lakers’ı yendi.” önvarsayımının farklı koşullarda da korunduğunu göstermesi bakımından önemli görünmektedir (1987, s.74):

(42) *Sixers, Lakers’ı yendiğinde bir elektrik kesintisi oldu.*

(43) *Sixers’in Lakers’ı yendiği arenanın zemininin yenilenmesi gerekiyor.*

(44) *Sixers, Lakers’ı tekrar yendi.*

2.3.1. Morfolojik Gösterici

Yan tümcenin yüklemcil ögesinde yer alan eylemsi ekli sözcükler, ana tümcede yer alan eylemden önce gerçekleşmiş durumları işaretlemektedir. Ancak burada önvarsayımın anlamlı olabilmesi için eylemsi ekini geçmiş zaman anlamını barındırması önem arz etmektedir. Bu sebeple sözlüksel önvarsayımın en çok kullanılan göstericileri (KT)’de morfolojik unsurlar olmuştur. Köktürkçede eylemsi ekleri arasında yer alan *-sAr, -DIktA, -UpAn, -tUkIntA, -A, -gmA* gibi ekler ve daha sonraki söz dizimsel göstericiler başlığı altında değerlendirilen pek çok ek ve ilgeç birleşimli yapı, sözlüksel önvarsayımların morfolojik göstericilerini oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmada ek ve ilgeç birleşiminden oluşan yapı, söz öbeği olarak düşünüldüğünden söz dizimsel göstericiler içerisinde verilmiştir.

-
- (45) *Türk Kagan Ötüken yış olursar ilte buñ yok.* (G:3)
- (46) *Irak erser, yablak ağı birür, yağuk erser edgü ağı birür tip ança boşgurur ermiş.* (G:7)
- (47) *Ötüken yir olurup arkiş tirkiş ısar, neñ buñug yok.* (G:8)
- (48) *Üze kök teñri asra yağız yer kılntukda ikin ara kişi oglı kılınmış.* (D:1)
- (49) *Olurupan, Türk bodunıñ ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş.* (D:1)
- (50) *Taşra yonyur tiyin kü eşidip balıkdaki tağıkmış, tagdaki inmiş, tirilip yitmiş er bolmuş.* (D:12)
- (51) *İlgerü] (barğma bardıg; kungaru barğma bardıg.* (D:23,24)
- (52) *...kañım kaganıg, ögüm katunug kötürmiş Teñri, il birigme Teñri, Türk bodun atı küsi yok bolmazun [tiyin özümün, ol Teñri] kagan olurtdı, erinç.* (D:25)
- (53) *Kañımız, eçimiz. kazğanmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin, Türk bodun üçün tün uğımadım, küntüz olurmad<ım>.* (D:26,27)
- (54) *Sünüg batımı karıg söküpen Kögmen yışıg toga yorıp Kırkız bodunug uda basdıımız.* (D:35)
- (55) *Eçim kagan ili kamşag boltukınta, bodun ilig ikeğü boltukınta, İzgil bodun birle sünüşdüümüz.* (K:3)
- (56) *Bunça bitig bitigme: Köl Tigin atısı Yol(l)ug Tigin; bitidim.* (G-D)

2.3.2. Sözcüksel Gösterici

Metinde sözcüksel gösterici ile işaretlenen yalnızca bir adet örneğe rastlanmıştır. Aşağıdaki sözcüde yer alan *buñsuz* sözcüğü ile altın, gümüş, ipek gibi değerli eşyaların sorun çıkarılmadan verildiği yönünde ön kabulün gerçekleşmesi amaçlanmaktadır. Kıymetli ürünler olan bu eşyalar, başkaları açısından sıkıntılı bir durum yaratabilecek değere sahipken Çin milleti bunları kavgasız gürlütüsüz şekilde öylece yani sorun çıkarmadan, karşı tarafı sıkıntıya sokmadan vermeyi uygun görmektedir. Kolayca gerçekleşebilen bu eylemin varlığını göstermek için konuşur, *buñsuz* sözcüğünü muhatapta Çinlilerle ilgili bahsi geçen durum üzerinden olumlu yönde bir görüşün uyanmasına yardımcı olmak için tercih etmektedir.

- (57) *Altun, kümüş, işgiti kutay buñsuz ança birür.* (G:5)

2.3.3. Söz Dizimsel Gösterici

Sözlüksel önvarsayımı göstermek üzere kullanıldığı tespit edilen çok sayıda söz dizimsel yapı [ek+ilgeç] birleşimi ile kendini göstermektedir. Metinde sözlüksel önvarsayımın *üçün*, *tiyin*, *kisre* ilgeçlerinin kullanıldığı ilgeç öbekleri içinde verildiği aşağıdaki örneklerden de anlaşılmaktadır. Söz konusu ilgeçler *yoñaşurtukın üçün*, *kontukda kisre*, *antağın üçün*, *bolçun tiyin*, *küregün üçün* öbekleri içerisinde yer alarak hem eylemsinin verdiği bitmişlik anlamını hem de sözcüde eylemler arasındaki öncelik sonralık ilişkisini işaretlemektedir.

- (58) *... (ança) takı erig yerte ırser, ança erig yerte beñgü taş tokıtdım; bitidim.* (G:13)
- (59) *Begleri bodunu tüzsüz üçün, Tabgaç bodun tebliğın kürlüg üçün, armakcısın üçün, inili eçili kikşürtükın üçün, begli bodunlıg yoñaşurtukın üçün, Türk bodun, illedük ilin içgını uğmuş; kaganladuk kaganın yitürü uğmuş.* (D:6)
- (60) *Yagru kontukda kisre anyıg bilig anta öyür ermiş.* (G:5)

(61) *Antağın üçün, idmiş kaganın sabın almatın yir sayu bardıg. Kop anta alkıntıg, arlıtg.* (G:8,9)

(62) *Türk bodun yök bolmazun tiyin, bodun bolçun tiyin, kañım İteriş Kaganıg ögüm İlbilge Katunug, Teñri töpüsinte tutup yügerü kötürmiş erinç.* (D:11)

(63) *Küregünin üçün, igidmiş bilge kaganın, ermiş barmuş edgü ilije kentü yarılıtg, yablak kigürtüg.* (D:23)

2.4. Yapısal Önvarsayım

Yapısal önvarsayımli tümceler, konuşurun önermesinde iletilen eylemin gerçekleştiğini ancak yeri, zamanı ya da oluşu gibi bilgiler bakımından eksiklikler barındırdığını göstermesi bakımından diğer kategorilerden ayrılmaktadır. Örneğin “Ali ne zaman geldi?” tümcesi Ali’nin gelmiş olduğunu önvarsayımını taşımaktadır. Konuşur açısından eksik olan bilgi yalnızca Ali’nin gelme zamanıdır. Yapısal önvarsayımlar, sözcüde *ne zaman, kim, nerede, nasıl* gibi çeşitli soru sözcükleriyle işaretlenmektedir.

Çalışmalarda yapısal önvarsayımın soru ifade eden sözcüklerle kurulduğu belirtilmektedir (Ör. “Ali ne zaman geldi?”, “Kaza nasıl olmuş?”). Soru eki ile kurulan soru anlamlı sözcelerde ise üzerinde bilgi aktarılan durum ya da olayın gerçekleşip gerçekleşmediği veya durumun doğru olup olmadığı sorgulanmaktadır (Ör. “Ali geldi mi?”, “Kaza mı olmuş?”). Dolayısıyla soru eki sözcüye önvarsayımsal bilgi ekmediği gibi konuşurun ürettiği önermeye karşı olan şüpheli yaklaşımını ya da bilgisel eksikliğini göstermek üzere kullanılmaktadır. Bilgisel zeminde eksiklik olan sözcelerde muhatabın önvarsayımsal bilgisinin olmasına imkân yoktur. Bu sebeple yapısal önvarsayım denen bu kategori, yalnızca sözcüksel ve söz dizimsel göstericilerle işaretlenmektedir. Çalışmanın derlemine oluşturan (KT)’de, yapısal önvarsayımı belirli soru sözcükleri (*kani, kantan*) ve *ne kaganıka* şeklinde görülen önad öbeğinde rastlanmaktadır. (KT)’de Bilge Kağan’ın milletine yaptığı hizmetlerden bahsettiği ve düşmanlara karşı dikkatli olunması gerektiğini öğütlediği satırlarda aslında cevabı bilinen sorular sorarak sözleriyle okuyanın bazı bilgileri hatırlamasını istemektedir.

2.4.1. Sözcüksel Gösterici

Metinde fazla sayıda olmasa da *kani, kimke* ve *kantan* soru sözcükleri ile sağlanmış göstericilerin sınırlı örnekte toplanmış olması dikkat çekmektedir. *Kani, kanta* ve *kimke* ile sağlanan soru anlamı her ne kadar belirsizlik yaratsa da konuşur tarafından iletilen önermede yine konuşurun öncelikle bahsini ettiği varlıkların/durumların varlığını kabul ettiği sonrasında bu varlıkla/durumla ilgili soru ürettiği anlaşılmaktadır.

(64) *Türk kara kamağ bodun ança timiş: “İlig bodun ettim, ilim amtı kani; kimke ilig kazganur men?” tir ermiş. Kaganlıg bodun ertim, kaganım kani...* (D:8,9)

(65) *Yaraklıg kantan kelip yaña ilti? Sünüglüg kantan kelipen süre ilti?* (D:23)

2.4.2. Söz Dizimsel Gösterici

Yazıt’ta soru sözcükleriyle gösterilen önvarsayımlar yukarıda da belirtildiği gibi sınırlı olmakla birlikte aynı durum söz dizimsel yapı için de geçerlidir. Yalnızca bir örnekte rastlanan söz dizimsel oluşum *ne kaganıka* öbeği içerisinde görülmektedir. Kağanların varlığını kabul eden konuşur “kaganlar” kümesi içinden hangisini seçmesi gerektiğinin kararsızlığını (66) numaralı sözcedeki gibi iletmektedir.

(66) *...ne kaganıka işig küçüg birür men tir ermiş.* (D:9)

2.5. Olgusal Olmayan Önvaryayım

Önvaryayım kategorilerinden bir diğeri, olgusal olmayan önvaryayımdır. Doğruluk koşulları açısından gerçekliğı tartışılan ve kesinlik bağlamında gerçekleşmemişlik barındıran sözcelerin içerisinde yer almaktadır. Bu gibi önvaryayımları işaretleyen göstericiler *gibi yap-*, *hayal et-*, *farz et-*, *düşle-* gibi eylemlerden oluşmaktadır (ör. “Birden çok zengin olduğunu düşünsene.”). Bu eylemlerle işaretlenen sözcelerde üzerinde durulan durumun tam aksinin gerçek olduğunu önvaryayımında bulunmaktadır. Olgusal olmayan önvaryayımlar gerçekleşme ihtimali çok düşük, ütöpik durumları göstermektedir.

Bir yönüyle anı türü örneğini teşkil eden metnin bir yönüyle de öğüt verici nitelikli ve tarihî belge değeri taşıması, onda kurgusal ya da daha çok gerçek üstü durumlardan bahsedilmemiş olmasını sağlamaktadır. Bu sebeple (KT)’de olgusal olmayan önvaryayım örneklerine rastlanmamıştır.

2.6. Karşı Olgusal Önvaryayım

Yule, çalışmasında karşı olgusal önvaryayım için önvaryayılan şeyin yalnızca doğru olmadığını, aynı zamanda doğru olanın tersi ya da olgulara aykırı olduğunu da belirtmektedir (1996, s. 29). “Keşke sınavdan yüksek not alabilseydim.” diyen konuşur, muhatabın sınavdan düşük not aldığını düşünmesini sağlamaktadır. Benzer durum “Çalışsaydın yüksek not alırdın.” diyen konuşur için de geçerlidir. Karşı olgusal önvaryayımlar, söylenenin tam aksinin gerçekleşmiş/tamamlanmış olduğunu belirtmektedir. Konuşurun sunduğu önvaryayımsal çağrışımlar, dinleyici tarafından doğru ve kesin kabul edilmektedir.

(KT)’de sınırlı sayıda da olsa karşı olgusal önvaryayımı sağlayan örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerin *-sAr* ekiyle ve *-tAçI* tip yapısı ile verildiğini belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla karşı olgusal önvaryayımın göstericileri arasında sözcüksel işaretleyicilere rastlanmamıştır.

2.6.1. Morfolojik Gösterici

Köktürkçede karşı olgusalılığı yani gerçek dışılığı kodlayan eklerden biri *-sAr* ekidir. Bu ek, olmamış, tamamlanmamış ya da aksinin geçerli olduğu durumları anlatmak için kullanılmaktadır. Aşağıdaki örnekler de göstermektedir ki *-sAr* ekinin eklendiği eylem ya da söz öbeği, bahsi edilen durumların konuşma anı için aslında öyle olmadığını, gerçeğin daha başka olduğunu iletmek için tercih edilmektedir.

(67) *Ötüken yış olursar beñgü il tuta olurtaçı sen.* (G:8)

(68) *Köl Tigin yok erser kop ölteçi ertigiz.* (K:10)

2.6.2. Söz Dizimsel Gösterici

(KT)’de karşı olgusal önvaryayımı söz dizimsel işaretleyici ile gösterdiği tespit edilen tek bir yapıya rastlanmıştır. O da *-tAçI* eki ve *tip* ilgecinin birlikte kullanımıyla ortaya çıkan ilgeç öbeği oluşturan göstericidir. (69) numaralı örnekte kardeşleri, oğulları, beyleri ve halkı için endişelenen Bilge Kağan’ın halkının üzülebilmek olasılığı üzerinden ürettiği sözce yer almaktadır. Bahsini ettiği kişi ve kişilerin üzülmeye olasılığını dile getiren konuşur, bunu yaparken aslında konuşma anı için mutlu ya da en azından iyi durumda olduklarının sezdirimini yapmaktadır. Dolayısıyla Bilge Kağan’ın bu sözlerini duyan/okuyan kişi, akrabalarının ve halkının iyi durumda olduğunu kabul etmektedir.

(69) *İki şad ulayu iniygünüm, oğlanım, beglerim, bodunum közi kaşı yablak boltacı tip sakıntım.* (K:11)

2.7. Çıkarımsal Önvarsayım

Yule'un daha önce ifade ettiği zaman bildirici çeşitli belirteçlerin dinleyici açısından çıkarımsal değer taşıdığını söylemek gerekmektedir. Bu sebeple eylemsili sözlüksel önvarsayım göstericilerinin ilettiği önvarsayımdan farklı olarak başka bir gösterici grubuyla kodlanan çıkarımsal önvarsayımlar, muhatabın yüklemcil ögede vurgulanan eylemle arasındaki durumunu göstermektedir. Aslında bu kategori, önvarsayımların gerektirmeler içerdiğini ve bu gerektirmelerin de çıkarımla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir. Konuşurun tercih ettiği dilsel unsurlar, iletilen ve aslında söylenmek istenenle arada mesafeye sebep olmakta ancak dinleyici bu anlamı çözümleyerek önvarsayımına ulaşmaktadır. "Daha önce kötü davranmazdın." diyen bir konuşur, aslında karşısındakine "Sen eskiden bana güzel davranırdın." önvarsayımını dayatmaktadır ya da "Yine gelmedin." diyen konuşur, muhatabının "Daha önce de gelmemiştin." bilgisini varsaymasını beklemektedir. Dolayısıyla farklı belirteçlerle sunulan bu önvarsayım kategorisi, dinleyicinin geçmiş bilgileri hatırlamasını veya bu bilgilere göre davranmasını amaçlamaktadır. Bu yönüyle bu kategorinin diğerlerinden daha edimbilimsel yönü olduğu vurgulanabilir.

2.7.1. Sözcüksel Gösterici

İçinde hem olgusal hem de sözlüksel önvarsayımın da özelliklerini taşıyan çıkarımsal önvarsayım, belirli bir sözcüğün çağrışım ya da akıl yürütme yoluyla bilgiye ulaşılmasına yardımcı olduğunu göstermektedir. Zaten (KT)'den alınmış aşağıdaki örnekler, daha önce de bahsedildiği gibi özellikle Yule'un sözlüksel önvarsayım kategorisinde değerlendirdiği kimi örnekleri de örneklemektedir. Ancak *yıçe* 'yeniden', *yana* 'yine' gibi sözcükler tek başlarına dahi yüklemcil ögedeki eylemle öncelik sonralık ilişkisi yaşamadan da sözcenin tamamındaki olay ya da durumun evvelinin de olduğunun bilgisini sunmaktadır. Benzer biçimde (74)'te verilen *yog* 'cenaze' sözcüğü, birinin ölmüş olduğu bilgisini doğrudan iletirken bir başka örnekte geçen Tekin'in (1998) 'baş kaldırmak' anlamını verdiği *ör-* eylemi, gerçekleşmesi için sükûnet içinde olunması ön koşulunu gerektirmektedir.

(70) *Eçim kagan olurupan Türk bodunug yıçe itdi, igit(t)i.* (D:16)

(71) *Köl Tigin yadaqın oplayu tegdi.* (D:32)

(72) *Ulug İrkin azkıña erin tezip bardı.* (D:34)

(73) *Anta yana kirip Türgiş Kagan buyrukı Az Totokug eliğın tutdı.* (D:38)

(74) *Oza kelmiş süsin Köl Tigin agıtıp Toñra bir oguş alpagu on erig Toña Tigin yoqınta egirip ölürtümüz.* (K:7)

(75) *Kurıdın (S)ogud örti.* (B)

2.7.2. Söz Dizimsel Gösterici

Metinde söz dizimsel özellik taşıyan yalnızca bir göstericiye rastlanmıştır. Eylem öbeği yapısında olan *işig küçüg bir-* eylemi, 'hizmet etmek' olarak anlamlandırılmış ve bu eylemle Türk unvanlarını bırakan Türk beylerinin Çin'in himayesine girmeleri durumu anlatılmak istenmiştir. Elli yıl boyunca Çin hakanının himayesinde bulunan Türk beyleri, dolayısıyla artık bağımsız değil, tabi durumdadır. Türk milletine seslenen Bilge Kagan, bu sözle halkın geçmişten ders çıkarmasını ve gelecekte ona göre davranmasını beklemektedir. Başka bir hakana elli yıl hizmet eden kimsenin özgür olamayacağı; erkek evladının kul, kız evladınınsa cariyeye olacağını bilmesini

öğütlemektedir. Metinde *işig küçüg bir-* göstericisi ile kodlanan önvaryayım başka birine hizmet eden kimse, dolayısıyla bağımsız değildir bilgisi aşlanmaktadır.

(76) *Elig yıl işig küçüg birmiş.* (D:8)

5. SONUÇ

Sözçenin yüzey yapısında sınırlı şekilde izleri bulunan bilgi parçalarının geçmiş yaşantılar, deneyimler, genel-geçer bilgilere işaret etmesini ifade eden bir olgu olarak önvaryayım, konuşurun söylemindeki iletilenin arka planını yansıtmaktadır. Önvaryayım, konuşurla muhatap arasında üzerinde ayrıca konuşulmayan/söylenmeyen bilgisel zemini göstermektedir. Bu olgu, sözçenin belirli koşulları (doğruluk koşullarına uygunluk, kimi kategorilerde yüklemcil ögenin bitmişlik belirtmesi gibi) yerine getirmesi durumuna göre şu özelliklere sahiptir: *olumsuzlama ve sürdürülebilirlik, uzlaşımıcılık, konuşura aitlik ve uygunluk, tartışılmazlık ve kesinlik, yüzeysele görünümle sunma, gerektirme içeriği, odaklı olmama, göndergeellik.*

Önvaryayım olgusu üzerine şekillenen bu çalışmada tarihi 8. yüzyıla uzanan Köktürkçe metinlerden (KT)'de, önvaryayımın yedi kategorisi kapsamında morfolojik, sözcüksel ve söz dizimsel göstericiler incelenmiştir. Buna göre varoluşsal önvaryayım iyelik ekleri, şahıs eki ile morfolojik; millet, boy, akrabalık adlarına ve bunlara gönderim yapan adlarla sözcüksel ve yine millet, boy adlarının söz öbeği içinde verilmesiyle söz dizimsel olarak işaretlenmiştir.

Olgusal önvaryayım *olur-*, *süle-*, *yort-* gibi sözcüksel ve *baz kıl-*, *ikegü bol-* gibi eylemler ile örneklenmiştir. Metinde sözlüksel önvaryayımın izlerine sıkça rastlanmıştır. En çok *-sAr*, *-Dlka*, *-UpAn* gibi eklerle gösterilen olgusal önvaryayım, bunun yanı sıra yalnızca bir sözcede sözcüksel gösterici ile ve yine sıkça ilgeç öbeği içerisindeki olgularla ifade edilmiştir.

Soru sözcüklerinin kodladığı yapısal önvaryayım, metinde *kanı*, *kanta*, *ne* gibi adıl ve önadlarla gösterilmiştir. Gerçek üstülüğün anlamsal karşılıklarından biri olan olgusal olmayan önvaryayım metinde rastlanmazken karşı olgusal önvaryayım morfolojik olarak *-sAr* eki, söz dizimsel olarak *-tAçl tip* yapısı ile bir sözcede görünüm sergilemektedir.

Tarafımızdan önerilen çıkarımsal önvaryayım ise metinde geçen *yıçe*, *yana*, *yog* gibi sözcükler ve *işig küçüg bir-* eylem öbeği ile eylemin önceki durumu ya da tekrarlı olup olmadığı bilgisini çıkarım yoluyla içermektedir.

Bu çalışma, (KT)'deki önvaryayım türleri ve onların göstericileri hakkında bilgi sunmayı amaçlamıştır. Bundan sonraki çalışmalarda Orhun Yazıtları'nın tamamı ve hatta diğer metinlerden oluşan derlem taranarak Eski Türkçenin önvaryayım görünümü ile ilgili daha genel bir bilgiye ulaşılabilir ve böylece bu incelemede gözden kaçan/rastlanmayan göstericiler tespit edilebilir.

Geliş Tarihi Kabul Tarihi Yayım Tarihi	10 Temmuz 2023 10 Ekim 2023 31 Aralık 2023
Yazar Katkısı	Seçil HIRIK
Hakem Değerlendirmesi	Çift taraflı kör hakemlik
Etik Onay	Bu makale, insan veya hayvanlar ile ilgili etik onay gerektiren herhangi bir araştırma içermemektedir.
Çıkar Çatışması	Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.
Finansal Destek	Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir
Telif Hakkı & Lisans	Yazar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Submission Acceptance Publication	10 July 2023 10 October 2023 31 December 2023
Author Contribution	Seçil HIRIK
Peer-review	Double-blind peer review
Ethical Approval	This article does not contain any studies with human participants or animals performed by the authors.
Conflicts of Interest	The author declares that there is no conflict of interest.
Grant Support	The author received no financial support for the research, authorship and/or publication of this article.
Copyright & License	Author publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

KAYNAKÇA | REFERENCES

- Bozdoğan, N. (2022). *Önvarsayım ve Türkçede önvarsayım tetikleyicileri*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve türk bengü taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları
- Green, G. M. (1987). *Pragmatics and natural language understanding*. London: Lawrence Erlbaum Associates
- Grice, H. P. (1975). *Syntax and semantics 3: speech acts*. P. Cole ve J. L. Morgan (Ed.). Logic and conversation içinde (s. 41-58). New York: Academic Press
- Günay, D. (2007). *Metin bilgisi*. İstanbul: Multilingual
- Hirik, S. (2023). Türkçede önvarsayım ve göstericileri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11, 91-116. doi:[10.51531/korkutataturkiyat.1300638](https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1300638)
- İmer, K., Kocaman, A. ve Özsoy, S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları
- Sperber, D., ve Wilson, D. (1981). *Irony and the use-mention distinction*. P. Cole (Ed.). Syntax and semantics 9: pragmatics içinde (s. 281-286). New York: Academic Press. Erişim adresi: http://www.dan.sperber.fr/wp-content/uploads/1981_wilson_pragmatics.pdf
- Tekin, T. (1998). *Orhon yazıtları: Köl Tigin, Bilge Kagan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınları
- Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları
- Vardar, B. (1980). *Dilbilim ve dilbilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları
- Wilson, D. (1973). *Presuppositions and non-truth conditionals semantics*. Doktora Tezi. Cambridge: Massachusetts Institute of Technology
- Yule, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press

EXTENDED SUMMARY

Presupposition involves the assumption that speakers in a dialogue assume that the other has certain knowledge during the conversation. This information is encoded into language by the speaker during utterance by means of morphological, lexical and syntactic elements. These codes can only be decoded properly by speakers with common contexts. Presuppositions, which are necessary for the fluency and continuity of communication, ensure that the speaker does not feel the need to provide prior information. In a sentence such as "Ali hâlâ uyuyor.", it would be meaningful for the interlocutor who has prior knowledge and assumption about Ali's existence and his presence in the act of sleeping. Otherwise, the speaker would have to provide information about who Ali is, why and where he sleeps. Presuppositions reflect only a certain part of the information to be conveyed. These pieces of information, which have formal traces in the surface structure, reach semantic maturity with the context in the deep structure. Presuppositions contain a relation of entailment in the sentence. In the example given above, the existence of a sleeping Ali necessitates the existence of someone called Ali. The fact that the presuppositions work even in the case of negation of the proposition is an indicator of immutability and sustainability in terms of truth conditions. Presuppositions have remarkable features in terms of being non-focalised and at the same time being referential. In addition to all these general features, presupposition is analysed in seven sub-categories according to the linguistic means by which its signifiers mark what: *existential presupposition*, *factual presupposition*, *lexical presupposition*, *structural presupposition*, *non-factual presupposition*, *counterfactual presupposition* and *inferential presupposition*.

Purpose and Method

The purpose of this study is to determine the appearance of presupposition as a linguistic phenomenon in historical texts. For this purpose, Köl Tigin Inscription (KT), one of the texts of the Kokturkish field, was analysed. The morphological, lexical and syntactic presupposition markers in the inscription were analysed according to the presupposition categories mentioned above. The markers, which are presented together with the frequency of use and the phrase in which they occur, are tried to be given with a qualitative evaluation by taking into account the place where they occur in the Inscription and the whole sentence.

Results and Conclusion

Köl Tigin Inscription, which is one of the Orkhon Inscriptions, contains the advice of Bilge Kagan, who addresses the Turkish nation, as well as reminders about the past of his people and the situation of enemy nations / tribes. Therefore, information about nation, tribe, geographical place names, titled/untitled persons are frequently encountered. This content increases the frequency of the use of information directly referring to a specific entity, which is called existential presupposition, one of the presupposition categories of (KT). The producer of the text marks the existential presupposition mostly with morphological elements such as possessive suffixes (e.g. *bodunum*, *oguşum*), lexically with lexical elements such as nation, kinship, direction, geographical place name such as *Türk*, *Türgiş*, *iniygün*, *ilgerü*, *Çugay yış*, and syntactically in phrasal structures (e.g. *neñ yılsıǵ bodun*, *Türk bodun*, *Öd Tenri*, *edgü alp kişig*). Considering the characteristics of the text in terms of content and vocabulary, it is expected that examples of existential presupposition are frequently encountered.

The factual presupposition, which is another type of presupposition, structurally shows the information contained in the verb phrase and encoded by various actions in the predicative

element. In (KT), there are examples of factual presupposition in lexical structure such as *süle-*, *yort-* and in syntactic structure such as *baz kıl-*, *ikegü bol-*. The lexical presupposition category, unlike the factual presupposition, is concerned with the verb of the clause and the tense and case markers that complete the clause. This category manifests itself morphologically in (KT) with various verbs and syntactic structures. Phrases in which prepositions such as *üçün*, *tiyin*, *kisre* are used together with verb suffixes are used to convey the information provided by the verbal structure to the addressee. In the text, structural presuppositions are marked by question-forming words and phrases (e.g. *kanı*, *kantan*, *ne kaganka*). Non-factual presuppositions, which include information whose reality is disputed in terms of truth conditions and which contains unrealised information in terms of certainty, are expressed by verbs with meanings such as "gibi yap-", "hayal et-", "farz et-", "düşle-". However, in (KT), there are examples of non-factual presuppositions in the language of the narrator who reflects reality and does not include imaginary situations. The counterfactual presupposition, which is intended to show that the speaker's proposition is true not what is realised but what is not realised, appears in a few places in the text. It is seen that morphological and syntactic markers are used in this category indicated by *-sAr* and *-tAçI* type structure. Finally, inferential presuppositions, which indicate the status of the addressee in relation to the action emphasised in the predicative element, help the addressee to infer that the action in the sentence has happened before, that is, that it has antecedents. In (KT), the determiners *yıçe* and *yana* and the action phrase *işig küçüg bir-* are among the limited elements encoding inferential presupposition.

The Köl Tigin Inscription, which forms an important part of the Orkhon Inscriptions, one of the historical texts of the Turkish language from the 8th century, is one of the texts in which presupposition, which is considered as a linguistic phenomenon, is frequently marked. Presupposition, which is partly a semantic and pragmatic and partly a structural concept, involves the speaker's presuppositions about the level of knowledge and inferences of the interlocutor. In this study, it would be appropriate to examine the presupposition, which is examined only on a specific work, both in terms of the period and in all works written in Turkish language for a complete determination of the markers.